

Rilai Szent Iván a bolgár-magyar kapcsolatok fényében

Rilai Szent János (Iván), és tiszteletének érdekes magyar vonatkozása nemrégiben került a látóterembe. Mielőtt azonban erről szólnék, néhány jól ismert történelmi tényre szeretnék utalni. A magyar-bolgár (vagy, ha úgy tetszik, a bolgár-magyar) kapcsolatok a magyar honfoglalás előtti korba nyúlnak vissza. Mint tudjuk, a levédiai (lebediai) vagy meóthiszi őshazában egymás mellett éltek a magyarok ősei és az a török-bolgár etnikum, amely még nem szláv nyelvet beszélt. Van olyan vélemény is, hogy a két etnikum egy töről fakadt, valamilyen állandóan hullámzó, sztyeppe-i nép hozta felszínre mindkettőt, ahogy korábban a hunokat, avarokat és egész sor más népet. Tudjuk azt is, hogy a szlávok apostolai közül *Szent Metód* már „odakinn” is járt a magyar fejedelem udvarában. Egyértelmű az is, hogy mind a bolgár, mind a magyar néptörzs először a keleti, *bizánci kereszténységgel* vette fel a kapcsolatot. A *bolgár ág* azután szétrajzott egész Közép- és Dél-Európán, sőt a későbbi Lombardiába is jelentős bolgár elemek kerültek. E bolgár népvándorlás gócpontja azonban már a későbbi Bulgária lett. Ez a kirajzás megelőzte a magyar honfoglalást. Simeon bolgár cár – az első bolgár fejedelem, Borisz-Mihály utódjának – birodalma a Kárpát-medence déli, délkeleti részéig nyúlt fel.

Ezután zajlott le a *bolgár nép „elszlávosodása”*, vagyis ekkor vették fel a szláv nyelvet, mégpedig – egyedülálló módon – egyházi hatásra, tudniillik a kereszténység felvétele náluk egybefonódott a Cirill és Metód-féle cirillika és a keleti szertartás átvételével. További érdekesség, hogy az ekkor kialakult egyházi szláv nyelvet vették aztán át a keleti szlávok: az oroszok ősei, a fehéroroszok, az ukránok, a Kárpát-medence északkeleti részén pedig a későbbi ruszin nép is. Ennek az első egyházi szláv nyelvi rétegnek nyoma az is, hogy Kárpátalján a legősibb dalmokot „*bolgár hangok*”-ként őrizték meg, amelyeket később a magyar görögkatolikus énekkultúra is átvett. Ez még akkor is igaz, ha a bolgárok – tudtommal – később a görögországi énekeket honosították meg, a román vagy a szerb egyházhoz hasonlóan.

Közben lezajlott a magyar honfoglalás is, és elkezdődött *őseink kereszténnyé válása*. Nem felel meg a valóságnak az az általános elképzelés, mely szerint a Nyugatról jött térítők segítségével *Szent István* „keresztelte” volna meg a teljes magyarságot. A kereszténnyé válás – az őshazában történtek után – a X. században is folytatódott, mégpedig bizánci jelleggel. *Botond*, *Lehel vezér*, *Bulcsú*, *Tormás* (Tolmács) és főleg *Gyula fejedelem* egyaránt Konstantinápolyban vették fel a keresztiséget, VII. (*Bíborbanszületett*) *Kons-*

tantin császár udvarában. Gyula megtérése különösen jelentős, hiszen az ő leánya volt *Sarolta*, Szent István édesanyja. Gyula hozta magával a magyarok első, „görög” püspökét, *Hierotheoszt*, akit egyébként a Fanár – a konstantinápolyi patriarchátus – Szent Istvánnal együtt 2010-ben szentnek nyilvánított. A püspök talán Gyula szállásterületén, Erdélyben tevékenykedett, de az Alföldön is számos lelet utal a keleti kereszténység hatására. Úgy is mondhatnók, a magyar nép először ugyanazt az utat járta, mint a bolgár, *Kelet felé orientálódott*, s a két nép megtérése párhuzamosan haladt.

Szent István – politikai és egyházpolitikai okok miatt – egyre inkább a nyugati kereszténység felé fordult, a bizánci kereszténység azonban továbbra is jelen volt hazánkban, annak főleg keleti felében. Legújabb kutatások szerint Szent István nemcsak a római pápától függő latin egyházszervezetet hozott létre, hanem egy Konstantinápoly alá tartozó görög metropóliát is, amely nem más, mint a kalocsai érsekség! Görög érdekltségű volt a veszprémvölgyi apátság is, ahol görög apácák szőtték 1031-ben a híres koronázási palástot, és görög szerzetesek éltek a visegrádi fellegrvárban is. István édesanyja révén maga is megismerte, értékelte a keleti rítust. Esztergomi palotájában, hálósobájában sarkában ott volt az Istenszülő ikonja. Azt a gesztust, amellyel felajánlotta koronáját és országát a Szűzanyának, görög földről örökölte.

Ekkor még egységes volt a kereszténység, s noha 1054-ben bekövetkezett az egyházszakadás, hazánkban ez szinte nem is tudatosodott. *Szent László* például a szabolcsi zsinaton (1092) számos olyan törvényt hozott, amely a bizánci kereszténység szokásait szentesítette (a húsvét megünneplése, a papok nőülése stb.). Hogy mennyire nem tekintette „szakadárnak” a magyarság Konstantinápolyt az is mutatja, hogy Szent László királyunk *Piroska* leányát II. (*Komménosz*) *János* bizánci császárhoz adta férjül. Új családjában az Eiréné (Irén) nevet viselte, később a Xéné nevet nyerte el és a keleti egyház szentje lett. Szent Piroska-Irén magyarországi kultusza egyébként az utóbbi években éledt fel a magyar görögkatolikusok körében. 2010. augusztus 13-án az emlékére ünnepséget rendeztek Szigetszentmiklóson, ahol az ő tiszteletére szentelték fel a templomot.

Szent Piroska-Irén fia, *Komménosz Emmánuel* (Mánuel) olyan álmokat dédelgetett, hogy birodalmát egyesíti a magyar királysággal. 1164-ben bevonult a Szerémségbe, ahol a bizánci szertartású papok és hívek nagy lelkesedéssel fogadták, Bácsban

pedig, ahol a metropolita székel, a lakosság nagy része mintegy átállt a görög oldalra. Ebbe a tervbe ágyazódott az is, hogy *Béla herceget*, utódjaként, a császári trón várományosaként (Alexiosz néven) a bizánci udvarban nevelte fel, s neki ígérte leánya, *Mária* kezét. Ha terve megvalósul, a magyar királyfi lett volna az első (és egyetlen) idegen, ez esetben magyar származású (!) bizánci császár.

Közben azonban Mánuelnek második házasságából fia született, így másként próbálta megvalósítani elképzelését. Bélát fényes kísérettel, uralkodói külsőségek között Pannóniába küldte, hogy átvegye az uralmat, és uralkodjék a népen, amelyből származott. A majdnem császárrá lett királyfi 1173-tól 1196-ig *III. Béla* (Görög Béla) néven uralkodott, mint magyar király. Igyekezett teret engedni a keleti befolyásnak. Bizánci mintára alakította ki a királyi cancelláriát, pénzein országos címerjelvényként feltűnik a bizánci kettős kereszt. Furcsa módon azonban éppen uralkodása alatt indult el a latin kereszténység még fokozottabb térhódítása is.

Rilai Szent Iván alakja

Rilai Szent János vagy Iván (Szveti Iván Rilszki) a bemutatott korszak elején, feltételezések szerint 876-880 között született. A bolgár nép megkeresztelése csak kevéssel ezelőtt történt. Borisz fejedelem 865-ben vette fel a keresztiséget, s Iván már – valószínűleg a cári udvarhoz közel álló – keresztény családban látta meg a napvilágot. Életrajzírói szerint nemcsak hogy buzgó, jámbor fiatalember volt, de távol tartotta magát a világi élettől, hegyekben, erdőkben készített magának kunyhót, napjait imádsággal, böjtöléssel, virrasztással töltötte. Őt tartják a bolgár remeték atyjának. A híres rilai kolostor alapítója (941). Mint számos keresztény szentnek, Ivánnak is van azonban valamiféle „halál utáni” története. Elhunyt (946) után ereklyéit ünnepélyesen átvitték az akkor bolgár fővárosba, Szredecbe (a mai Szófiába), s azoknak a legendák számos csodás gyógyítást tulajdonítanak.

Mi, magyarok is ott kerültünk kapcsolatba Szent Ivánnal. *III. Béla*, amikor 1183-ban elfoglalta Szredec várát, a csodásnak tartott ereklyéket Esztergomba hozatta. E földi maradványok „itt-tartózkodásáról” is van egy legenda, amely szerint *Bánfi* Lukács esztergomi érsek nem hitt a szent közbenjárásában, és azt nyilvánosan többször is megtagadta. (Itt jegyzem meg, a történészek szerint *Bánfi* Párizsban végezte tanulmányait, és *Becket Szent Tamás* iskolatársa volt. *III. Béla* ellenzői közé tartozott, nem is volt hajlandó megkoronázni, amely szertartást így a kalocsai érsek végezte el.) A legenda szerint Lukács nyelve egy alkalommal megdagadt, hangja eltűnt, megnémült. Csak miután bűnbánatot gyakorolt és megérintette az ereklyét, nyerte vissza a beszédképességét. De továbbra sem szimpatizált Szent Ivánnal.

A történet magva biztosan hiteles, mert a (latin) egyházi rendben ekkor már tudatosult a keleti egy-

házzakadás, ezért nem nézték jó szemmel a király bizánci barátságát sem, ez indokolhatta ellenállásukat. Béla mindenesetre úgy döntött, hogy visszailleszteti az ereklyét Bulgáriába, ami 1194-ben meg is történt. Előbb azt az akkori fővárosba, Tarnovóba vitték, majd tisztelői 1469-ben a rilai kolostorba helyezték el azokat. Szent Iván a bolgárok védőszentje, sőt minden keresztény balkáni nép patrónusa lett. (A Bolgár Televízió 2009 decemberében filmet forgatott Szent Ivánról s ennek kapcsán ellátogattak Esztergomba is. Utóéletének erről a kalandos fordulatáról kívántak megemlékezni, amiben jómagam – mint esztergomi görögkatolikus paróchus – próbáltam segítségükre lenni.)

A hosszú szentiváni ének

Rilai Szent Iván magyarországi „utóéletének” van azonban egy további, már-már népmesékbe illő kiágazása is, és ez az ún. hosszú szentiváni ének. Miről is van szó? Nos, *Erdélyi* János XIX. századi néprajzkutató a Magyar közmondások könyvében (1851) az egyik feljegyzett népi szólás így hangzik: „hosszú, mint a Szent Iván éneke”. A közmondást már a XVI. században szélteben-hosszában említették. *Tolnai* Bálint például a *Historia de Moribus in Convivio* költeményében írja: „*az praedikatziot rövidön szabjatok, / Szent Ivan énekét ha hoszu mondgyátok.*”

Egyesek Keresztelő Szent János születésének ünnepéhez kapcsolódó szokásra gondoltak itt. A mondák között szerepel egy ilyen dal, amelyet a Népdaok és Mondák III. kötete Szent Iván éneke cím alatt közöl, egyúttal a közmondásra magyarázatával is igyekszik szolgálni. „*Hogy az egészet érthessük, el kell mondani a következőket: Szent Iván vagy nyári, másképp Virágos Szent János napja (június 24., ill. előestéje, 23.) néhol az országban, nevezetesen Nyitra megyében Kolony vidékén, bizonyos népi mulatságok ünnepe igen régi szokás szerint, mikor a helységtől távol eső, leginkább halmos helyeken, többnyire szalma s rőzse tüzeket rak a falubeli ifjúság, főleg a leányok, mert a fiúk inkább csak nézők, vivén magukkal párlásra szükséges 'virágos' füveket, s a tűznek lángját énekszó alatt keresztülugrálják, és ezt kísérik énekekkel.*”

A korai történeti adatok kivétel nélkül említik a tűzgyújtás szokását. *Temesvári* Pelbárt a tűzgyújtásról, mint egyházi jellegű szokásról emlékezik meg. Hasonló módon szól a XVI. században *Telegdi* Miklós is. Az adatok nagy része említi a tűz körüli ugárandozást, éneket és táncot. XVI-XVII. századi adataink egy része már falusi, népi szokásként beszél a tűzgyújtásról. Ezekből a századokból vannak utalások a szentiváni tűznek a lakodalommal és fonóval való kapcsolatára is. Az egész országban ismert már a szentiváni ének hosszúságára utaló közmondás is, amely a tűzgyújtással kerül kapcsolatba.

Az igen elterjedt néprajzi elemnek könnyű a megfejtése. A *nyári napfordulóhoz* kapcsolódó folklór-rétegről lehet itt szó. A téli napfordulóhoz kötődő szokások ellenpólusát jelenti ez a nyári évszakban.

Egész Európában elterjedt hagyomány-kötegről beszélhetünk, ami a nagy angol író, *Shakespeare* darabjának, a *Szentivánéji álom*nak játékos, álomszerű, vibráló történetéből is kitűnik...

Sokak szerint azonban a szentiváni tűzgyújtáskor elregölt ének nem egyházi jellegű – mint a nálunk is ismert későbbi, bár kétségkívül régre visszamenő szövegek mutatják –, szerelemvarázsló, párosító, eredetileg pogány dalok voltak ezek leginkább, nem pedig szent jellegű ének. Márpedig *Heltai Gáspár* egy ilyen, valóban szent énekről tudott. „*Hallottam hogy igen hosszu a szent Iuán éneke, hogy az ördög aszt meg kezduén, el nem végeszhette, hanem meg fuladot rayta. Bezeg ottrombasag effele tudományokat behozni, és el hinny a keresztieni gyüeközetbe, mellyekről az Istennec Szentei, Mind a Prophetác smind az Apostoloc semmit nem tudtanac.*” Tehát, ha még *Heltai* egy kis ironiával is kezeli az éneket, egyértelmű nála, hogy szent énekről van szó, ami miatt még az ördög is kénytelen megfulladni...

Bármennyire is egybefonódott a magyar népszokásokban a nyár-ünnep és a hosszú Szent Iván ének, nemigen igazolható a kettő azonossága, hanem két, egymásra épülő rétegről lehet szó. Epp ezért vannak, akik másik énekekben vélik fölfedezni ezt a hosszú Szent János himnuszt, mégpedig az *Ut queant laxis* kezdetűben. Ennek szerzője a legenda szerint a longobárd *Paulus* diakónus volt, aki egyszer mise közben berekedt, és himnuszában Keresztelő Jánostól kérte, hogy hangját tegye ismét erőssé és tisztává. Ez a himnusz egyébként hihetetlen karriert futott be, hiszen ebből alkotta meg *Arezzo*i *Guido* 1025-ben a szolmizációt. (A himnusz első versszakában – *Ut queant laxis resonare fibris / Mira gestorum famuli tuorum, / Solve polluti labii reatum, / Sancte Joannes* – a felsorok kezdő szótagjai: *ut, re, mi, fa, sol* a *C, D, E, F, G* zenei hangok „betűkottás” jelei lettek.)

Érdemes a vers formai részén túl tartalmára, a gyógyítására is oda figyelni. (Az idézett strófa magyarul: „Hogy szolgálid, megszabadulva a láztól, legyenek képesek zengeni tetteid csodáit, oldd fel bűnös ajkuk állapotát, ó Szent János!”) Ez is szerepet játszott a hosszú szentiváni énekről szóló közmondás kialakulásában. Az ó- és középkorban ugyanis *Keresztelő Szent Jánostól* az epilepszia gyógyítását várták (ami csak később fűződött *Szent Vitus* nevéhez). A gyógyulást váró betegek hosszú, énekszóval végbemenő zarándoklatokat rendeztek. Magának az ünnepi ciklusnak a hosszúsága is ismert volt. Em-

líthetjük továbbá azt is, hogy Franciaországban és másutt is szokásos volt a szentiváni ünnepen három misét celebrálni egymásután. Ez a tény is alkalmas adhatott ilyen közmondás keletkezésére.

S ha már *latin nyelvű források* kerülnek szóba, nem érdektelen utalnunk arra, hogy Erdélyi János előtt a közmondásgyűjtemények hogyan magyarázták a „hosszú, mint a szentiváni ének” motívumát. Az adagium-gyűjtemények az „*Illiade prolixior*” („hosszabb zengemény”) latin mondással hozzák kapcsolatba.

Több kutató szerint azonban egészen másról van szó. Az említett Erdélyi János szerint „*közhitté vált e példabeszéd magyarázatánál Kovács Pál után, kinek véleményét Szirmay, Dugonics, Ballagi egyaránt elfogadták, hogy lett volna bizonyos szent Iván nevű remete, ki a maga istenes énekeit örökké zengedezte, minek aztán se hossza, se vége nem volt*”. A hosszú szentiváni énekek tehát történelmi alapja van: Rilai Szent Iván alakja, és talán ereklyéinek ide hozatala. A bolgár szent a legenda szerint istenfélő pásztor volt, aki a rilai magányban önkínzásnak vetette magát alá, miközben Isten csodálatosan gondját viselte. Később más remeték is csatlakoztak hozzá.

A Szentivánéji ének motívumában tehát egybefonódik a két Szent János (ti. Keresztelő János és Rilai Szent Iván) alakja, hiszen mindketten a pusztában laknak, remeték voltak, s egyaránt fűződnek hozzájuk a torok gyógyításáról szóló csodák vagy az ördög elűzése. Így lett Rilai Szent Iván holta után is (és a megdicsőülés létrendjében) a *magyar-bolgár keresztény kapcsolatok építője*. Alakja egy majdnem megvalósult szellemi karrier, egy megghiúsult patronátus hordozója. Kár, hogy Lukács érsek a legendákban már-már egy oldalra került az ördöggel. Igaz, Rilai Iván még ezt az ellenlábását is meggyógyította... Bárcsak segítene annak az idegenkedésnek feloldásában is, ami még ma is tapasztalható néha Nyugat és Kelet, vagy akár magyarok és bolgárok között...

Irodalom:

Dömötör Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátszás (Budapest, 2004.)

Kiss Etele (szerk.): Két kereszténység – tárlatvezető füzet (Szigetszentmiklós, 2010.)

Pirigyi István: Keleti kereszténység Magyarországon (a Két kereszténység tárlatvezető füzetben, Szigetszentmiklós, 2010.)